

- **Poznanie**
- **Rzeczywistość**
- **Człowiek**

BERGSON Henri Louis — filozof, twórca teorii trwania (*durée réelle*), ur. 18 X 1859 w Paryżu, zm. 4 I 1941 tamże.

B. urodził się w rodzinie żydowskiej; jego ojciec pochodził z Warszawy. Po ukończeniu w 1881 studiów w *École Normale Supérieure* w Paryżu uczył filozofii w szkołach średnich; od 1897 był prof. *École Normale Supérieure*, a w latach 1900–1924 *Collège de France*; w 1914 został wybrany na członka Akademii Francuskiej. W 1927 otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury. Własne refleksje zbliżyły go pod koniec życia do katolicyzmu, chrztu jednak nie przyjął, twierdząc, iż wobec wzrastającego antysemityzmu chce pozostać solidarny z prześladowanymi Żydami.

Swoją teorię trwania (*durée réelle*) zawarł w czterech dziełach. Naturę trwania przedstawił w *Essai sur les données immédiates de la conscience* (P 1889; *O bezpośrednich danych świadomości*, Wwa 1913) oraz *Matière et mémoire* (P 1896; *Materia i pamięć*, Wwa 1926, 1930²), natomiast trwanie natury w *L'évolution créatrice* (P 1907; *Ewolucja twórcza*, Wwa 1913, 1957²) oraz *Les deux sources de la morale et de la religion* (P 1934; *Dwa źródła moralności i religii*, Kr 1993). Ponadto opublikował dwa zbiory artykułów: *L'Énergie spirituelle* (P 1919), omawiający merytoryczny aspekt metafizyki trwania, oraz *La pensée et le mouvant* (P 1934), dotyczący metodologicznego aspektu metafizyki trwania. Prace drobniejsze: *Le rire* (P 1900; *Śmiech. Studium o komizmie*, Lw 1902, Kr 1997); *Durée et simultanéité* (P 1922). Wybór artykułów w tłum. pol.: *Mysł i ruch* (Wwa 1963) zawiera: *Wstęp do metafizyki*, *Intuicję filozoficzną*, *Postrzeżenie zmiany*, *Duszę i ciało*. W setną rocznicę urodzin B. ukazało się wyd. kryt. jego dzieł zebranych (*Oeuvres*, P 1959, 1970³) oraz opublikowano przemówienia i listy w *Écrits et paroles* (I–III, P 1957–1959), których wydanie powtórzono w *Mélanges* (P 1972). Pośmiertnie wydano wykłady B. do licealistów; ukazały się dotychczas trzy tomy: *Cours I. Leçons de psychologie et de métaphysique* (P 1990); *Cours II. Leçons d'esthétique. Leçons de morale, psychologie et métaphysique* (P 1992); *Cours III. Leçons d'histoire de la philosophie moderne. Théorie de l'âme* (P 1995).

Filozofia B., w której ukazał nieadekwatność wyników nauk matematyczno-przyrodniczych w stosunku do bogactwa rzeczywistości, była próbą rehabilitacji poznania metafizycznego. Wg B. istnieją dwa typy poznania: rozumowe, którego najczystszy wyrazem jest matematyczne przyrodoznawstwo, i intuicyjne, którego swoistość najpełniej ukazuje się w metafizyce. Chociaż metafizyka w swych dociekaniach uwzględnia dane nauki, to nie są one dla niej ostateczną instancją, gdyż dzięki intuicji sięga do najgłębszych pokładów rzeczywistości.

Poznanie. Punktem wyjścia doktryny B. była krytyka poznania rozumowego, które uznawał wprawdzie za konieczne praktycznie, ale niezdolne do adekwatnego ujęcia rzeczywistego świata. Rozum, wg B., jest przede wszystkim narzędziem utylitarnym, służącym gatunkowi ludzkiemu do jak najsprawniejszej orientacji biologicznej w otaczającym go środowisku; dlatego wytwarza obraz rzeczywistości przydatny do przewidywania zdarzeń i dokonywania pożytecznych dla życia czynności. Posługując się abstrakcją i analizą, rozkłada

rzeczywistość na sztucznie izolowane fragmenty, unieruchamia to, co w rzeczywistości jest płynne, ruch interpretuje jako sumę stanów statycznych, redukuje jakościowe przemiany rzeczy do różnic czysto ilościowych, w ten sposób zniekształcając rzeczywistość. Rezultatem takiego poznania jest reifikacja i hipostazowanie cech jako bytów samodzielnych. Rzeczy są ujmowane w symbolach, pojęciach, czyli w tym, co rzeczą nie jest. Ujmuje się to, co jest wspólne z innymi, nie zaś to, co faktycznie istnieje jako jednostkowe, odrębne, niepowtarzalne. Rozum ujmuje rzeczywistość, aby działać. Możliwe jest jednak dogłębne, obiektywne i wierne poznanie rzeczywistości dzięki sile intelektualnej (właściwej tylko człowiekowi) — intuicji. Intuicja jest poznaniem w trwaniu (*intus legere*); jest poznaniem dla poznania (*contemplatio*). Dane uzyskane w poznaniu intuicyjnym wymykają się sformułowaniom językowym, nie dają się bezpośrednio zakomunikować, dlatego trzeba je przekazywać za pomocą metafor i całego bogactwa tropów literackich. Tak więc poznanie matematyczno-przyrodnicze nie może rościć sobie pretensji do ostatecznego wyjaśniania rzeczywistości. Obok nauk pozytywnych niezbędna jest metafizyka pozytywna.

Rzeczywistość. Wskazując na nowe źródło poznania, B. poddał korekcie zastaną wiedzę o rzeczywistości. Świat, wg niego, to nie wielki mechanizm, lecz raczej żywy organizm, przeniknięty pędem życiowym (*élan vital*); świat jest wciąż ewoluującym, twórczym trwaniem; twórczość ta jest analogiczna do procesu twórczości artystycznej. Proces twórczy rozpoczyna olbrzymia erupcja, której pierwsze produkty osiadają w formach najcięższych, jako bezwładna materia. Dalszy bieg ewolucji twórczej jest stałym zmaganiem się pędu życiowego z bezwładem materii. Biegu ewolucji nie da się przewidzieć, gdyż spontaniczny i wartki prąd życia płynie w kierunkach nieprzewidywalnych, nie jest skrepowany żadnym determinizmem, żadną dającą się przewidzieć celowością. Rzeczywistość ma naturę psychiczną, wobec tego nie da się zmieścić w żadne sztywne schematy ani zredukować do elementów jednorodnych, jakościowo niezróżnicowanych. Punktem centralnym, z którego promieniuje *élan vital*, jest Bóg, który stwarza świat; będąc energią życiową, staje się źródłem życia.

Z analizy tekstów B. wynika, że jego poglądy na naturę Boga nie są sprecyzowane, dopuszczają bowiem zarówno rozumienie natury Boga w duchu panteizmu (por. *Évolution créatrice*), jak i w duchu swoistego teizmu — Boga oddzielnego i różnego od stworzeń (por. *Deux sources de la morale et de la religion*).

Człowiek. Już doświadczenie potoczne ukazuje człowieka jako zamknięte w czasie, ograniczone przestrzenią i mechanicznie reagujące na wpływy zewnętrzne ciało, oraz jako przekraczającego granicę cielesności, wolnego od jakichkolwiek determinacji ducha (dusza, „ja”). Człowiek jest świadomością ucieleśnioną. Świadomość jednak nie jest funkcją ciała; mechanizm mózgu jest wprawdzie warunkiem czynności psychicznych, nie jest jednak podmiotem świadomości. Mózg jest „miejszem odcisnięcia się ducha w materii”, ale zniszczenie mózgu nie oznacza zniszczenia świadomości, bo ta jest nieśmiertelna. Świadomość ściśle współdziała z ciałem i poprzez nie wprowadza w świat zmiany. Człowiek, żyjąc w dwuelementowej rzeczywistości, wyposażony jest w dwa rodzaje poznania i pamięci: dzięki poznaniu rozumowemu jest

przekształcającym świat robotnikiem (*homo faber*), zaś dzięki poznaniu intuicyjnemu jest człowiekiem mądrym (*homo sapiens*). Pamięć mechaniczna utrwała w mózgu mechanizmy ruchowe, pamięć jako czyste wspomnienie utożsamia się ze świadomością. Ze swej natury człowiek jest wolny, w praktyce jednak podlega presji warunków materialnych i wynikających z kontaktów międzyludzkich przyzwyczajęń, tworzących w nim wtórną świadomość — „jaźń powierzchowną”, która nakłada się na „jaźń głęboką” i ogranicza jej wolność.

Takie warunki ludzkiej egzystencji są źródłem dwóch rodzajów moralności i religii. Moralność zamknięta i religia statyczna mają swe źródło w uwarunkowaniach społecznych: społeczność wytwarza nakazy i zakazy, by przeciwdziałać i bronić się przed wolnością jednostek; natomiast moralność otwartą i religię dynamiczną kształtują mistycy, którzy przewyciężając skostnienia natury, najbardziej przyczyniają się do udoskonalenia ludzkości. Doskonały mistycyzm spotykamy dopiero u wielkich mistyków chrześcijańskich (Paweł Apostoł, Franciszek z Asyżu, Teresa Wielka, Joanna d’Arc), będących naśladowcami Chrystusa, kontynuującego dzieło zapoczątkowane przez proroków Izraela. Religię dynamiczną B. uważał za najwyższy i najszlachetniejszy przejaw życia duchowego, a mistyków chrześcijańskich nazywał właściwymi przewodnikami i dobroczyńcami ludzkości.

Popularność filozofii B., obok walorów merytorycznych, tłumaczy się również talentem literackim jej autora, który uchodził za mistrza franc. prozy. Pod bezpośrednim wpływem filozofii B. pozostawali myśliciele katoliccy: A. G. Sertillanges, J. Chevalier, J. Maritain, M. Blondel. Do filozofii B. nawiązywali przedstawiciele modernizmu (E. Le Roy), a jego filozoficzna idea ewolucji oraz mistycyzmu miała wpływ na poglądy P. Teilharda de Chardin.

Bibliografia: E. Le Roy, *Une philosophie nouvelle*, P 1912; J. Maritain, *La philosophie bergsonienne*, P 1913, 1948⁴; Ch. Péguy, *Notes sur B. et la philosophie bergsonienne*, P 1914, 1922²; A. G. Sertillanges, *Lumières et périls du bergsonisme*, P 1943; J. Maritain, *De B. à Thomas d’Aquin*, NY 1944; A. G. Sertillanges, *Henri B. et le catholicisme*, P 1944; L. Husson, *L’intellectualisme de B.*, P 1947; *Les études bergsoniennes*, I–XI, P 1948–1976; G. Bachelard, *La dialectique de la durée*, P 1950; R. M. Mossé-Bastide, *Bergson éducateur*, P 1955; tenże, *B. et Plotin*, P 1959; *B. et nous. Actes du Xe Congrès de Philosophie de Langue Française*, I–II, P 1959–1960; J. Guittou, *La vocation de B.*, P 1960; H. Gouhier, *B. et le Christ des Évangiles*, P 1961; R. Ingarden, *Intuicja i intelekt u Henryka B.*, w: *Z badań nad filozofią współczesną*, Wwa 1963, 9–191; M. Barthélemy-Madaule, *B. adversaire de Kant*, P 1966; M. Čapek, *B. and Modern Physics*, Bs 1971; J. Milet, *B. et le calcul infinitésimal*, P 1974; V. Jankelevitch, *Henri B.*, P 1975; M. Cariou, *B. et le fait mystique*, P 1976; É. Gilson, *L’individualité dans la philosophie de B.*, P 1978, 1985⁵; B. Skarga, *Czas i trwanie. Studia o B.*, Wwa 1982; S. Borzym, *B. a przemiany światopoglądowe w Polsce*, Wwa 1984; R. Waszkinel, *Geneza pozytywnej metafizyki B.*, Lb 1986; H. Gouhier, *B. dans l’histoire de la pensée occidentale*, P 1989; P. Soulez, *B. politique*, P 1989; H. Hude, *Bergson*, I–II, P 1989–1990; J. L. Vieillard-Baron, *Bergson*, P 1991, 1993²; M. Schuman, *B. ou le retour de Dieu*, P 1995; L. Kotakowski, *Bergson*, Wwa 1997; P. Soulez, F. Worms, *B. (Biographie)*, P 1997; F. Worms, *Introduction à Matière et mémoire de B.*, P 1997; J. L. Vieillard-Baron, *B. et le bergsonisme*, P 1999.

Romuald J. Weksler-Waszkinel